

МАТЕРІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: МЕТОДОЛОГІЯ ПІЗНАННЯ

Бобров Д. В.

Стаття присвячена з'ясуванню елементів методологічних засад дослідження матеріальної відповідальності військовослужбовців. Зазначено, що завдяки правильно визначеній методологічній основі дослідження можна отримати об'єктивні результати, що повною мірою висвітлюють предмет пізнання, забезпечити верифікованість отриманих знань.

Акцентовано увагу на тому, що факторами актуальності пізнання тематики матеріальної відповідальності військовослужбовців є недостатнє дослідження самого інституту матеріальної відповідальності військовослужбовців; відсутність єдиного розуміння вітчизняною правничою наукою структури методології та чіткого переліку конкретних гносеологічних засобів, особливо в умовах методологічного плюралізму.

Пропедевтичними положеннями дослідження методології матеріальної відповідальності військовослужбовців є такі: методологія розглядається як сукупність гносеологічних засобів, що дають змогу розкрити зміст відповідного правового явища чи процесу; структура методології розглядається як єдність трьох частин, а саме принципів пізнання, методологічних підходів та методів. При цьому методи є однаковими для усіх наук (загальнонаукові) та охоплюють логічні способи пізнання, зокрема аналіз, синтез; відсутні власне правничі підходи та методи.

Логічні методи дають змогу виокремлювати ознаки досліджуваних предметів та явищ, формулювати дефініції понять, не враховувати несуттєві ознаки предмета чи явища, формулювати висновки щодо останніх, отримати узагальнені знання про інститут матеріальної відповідальності військовослужбовців, з'ясувати особливості цього різновиду юридичної відповідальності, сформулювати висновки та положення, що складають наукову новизну.

Як методологічні принципи виокремлюються принцип повноти та всебічності дослідження, принцип об'єктивності.

Наголошується на важливості правильного визначення методологічних підходів. Зазначено, що правова природа матеріальної відповідальності

військовослужбовців обумовлює необхідність використання системного, герменевтичного, аксіологічного та історичного підходів.

Ключові слова: матеріальна відповідальність військовослужбовців, метод, методологічний підхід, методологія, принцип пізнання.

Bobrov D. V. Servicemen's material responsibility: cognition methodology

The article is devoted to clarifying the elements of the methodological principles of the servicemen's financial responsibility study. It is indicated that it is possible to obtain objective results that fully cover the subject of cognition, and to ensure the verification of the acquired knowledge by virtue of the correctly determined methodological basis of the research.

Emphasis is placed on the fact that the factors of knowledge topicality of the servicemen's material responsibility subjects are the following: insufficient research of the servicemen's material responsibility institute itself; lack of a common understanding of the methodology structure by domestic legal science and a clear list of specific epistemological tools, especially in terms of methodological pluralism.

The propaedeutic provisions of the servicemen's material responsibility methodology study are the following: the methodology is considered as a set of epistemological means allowing to reveal of the relevant legal phenomenon or process content; the structure of methodology is considered as the unity of three components: principles of knowledge, methodological approaches and methods. Herewith the methods are the same for all sciences (general and science) and include logical methods of cognition such as analysis, synthesis, etc.; there are no actual legal approaches and methods.

Logical methods allow to distinguish the features of the objects and phenomena studied, to formulate concepts definitions, not to take into account insignificant features of the object or phenomenon, to draw conclusions about the latter; to obtain generalized knowledge about the servicemen's material responsibility institute, to find out the peculiarities of this type of legal responsibility, to formulate conclusions and provisions constituting scientific novelty, etc.

The following principles such as the principle of completeness and comprehensiveness of the study; the principle of objectivity are distinguished as the methodological principles.

The importance of methodological approaches' correct determining is emphasized. It is pointed out that the use of systematic, hermeneutic, axiological and historical approaches is necessitated by the servicemen's material responsibility legal nature.

Key words: *servicemen's material responsibility, method, methodological approach, methodology, principle of knowledge.*

Постановка проблеми та її актуальність.

Одним із важливих завдань, що постає перед дослідником, є визначення тих засобів, за допомогою яких науковець зможе отримати нові знання про предмет пізнання, тобто з'ясування тих елементів наукової методології, завдяки яким буде досягнуто мету.

Саме завдяки правильно визначеній методологічній основі дослідження можна отримати об'єктивні результати, що повною мірою висвітлюють предмет пізнання, забезпечити верифікованість отриманих знань. Отже, кожне наукове дослідження як обов'язкову складову частину передбачає з'ясування окресленої проблематики.

Наведене повною мірою належить до гносеології матеріальної відповідальності військовослужбовців. Більш того, варто відзначити, що ця тематика набуває особливого значення з огляду на такі чинники:

- недостатнє дослідження самого інституту матеріальної відповідальності військовослужбовців, що посилює вимоги до обґрунтування того методологічного інструментарію, що залучається для його гносеології; відсутність можливості запозичення досвіду з цього питання попередніх науковців;

- відсутність єдиного розуміння вітчизняною правничою науковою структури методології та чіткого переліку конкретних гносеологічних засобів, особливо в умовах методологічного плюралізму.

Крім того, з 2014 р. проблематика матеріальної відповідальності військовослужбовців набула особливого значення з огляду на збройну агресію Росії та окупацію нею частини території Української держави, що посилює вимоги до дисципліни військовослужбовців Збройних сил України, підвищення боєздатності їх підрозділів тощо.

Таким чином, наведені фактори визначають актуальність вибраної проблематики та вказують на доцільність її нагального розв'язання, осо-

бливо з огляду на посилені вимоги українського суспільства щодо організації та функціонування військових підрозділів Збройних сил України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Слід наголосити на тому, що у вітчизняній правничій науці переважно відсутні системні наукові розробки методології пізнання окремих правових явищ, зокрема матеріальної відповідальності військовослужбовців. Зазвичай у наукових статтях, у яких висвітлюються окремі аспекти означеного правового інституту, не приділяється належна увага питанням методології (що цілком зрозуміло з огляду на вид дослідження та вимоги щодо обсягу цього різновиду форми об'єктивації наукового знання).

При цьому, як ми вже зазначили, доволі неоднозначною є проблематика висвітлення розуміння змісту методології та засобів пізнання правових явищ і процесів, що є додатковим фактором необхідності розкриття змісту методології матеріальної відповідальності військовослужбовців.

Наголосимо на тому, що методологію окремих правових інститутів доцільно розглядати щодо загальної методології як спеціальну та загальну. Саме тому у цій частині нашого дослідження ми акцентуємо увагу на тих роботах, у яких розкрито саме проблематику методології правознавства.

Проблематика методології пізнання правових явищ і процесів, незважаючи на її важливість, залишається тематикою, що потребує комплексного пізнання. Одним з останніх системних досліджень цієї проблематики є дисертація М. Кельмана, у якій автором серед іншого «визначено поняття «методологія правознавства» як вчення про структуру, логічну організацію, принципи, методи, засоби й форми діяльності дослідника в процесі пізнання ним досліджуваних державно-правових явищ. Надано структурно-функціональну характеристику цього поняття, розглянуто основні складові елементи його змісту» [1, с. 32].

Загалом проблематика методології правознавства перебуває у центрі уваги таких вітчизняних учених, як М. Кельман, М. Козюбра, М. Корнієнко, А. Кучук, П. Рабінович.

Згадаємо також тезу вітчизняного правника А. Кучука про те, що «сучасна юридична практика вимагає від теорії права постійного вдосконалення методології. Очевидно, що для правничої науки необхідне оновлення інструментарію дослідження. Юриспруденції, як й іншим гуманітарним наукам, на новому етапі розвитку в умовах лібералізації суспільних відносин необхідно врахувати

новітні досягнення гносеології, зокрема положень синергетичної теорії, компаративістичних досліджень [2, с. 62].

Серед вітчизняних науковців, у працях яких розглядаються окремі аспекти методології юридичної відповідальності військовослужбовців, слід згадати таких, як В. Богайчук, П. Богуцький, О. Бондаренко, Д. Кандуєв, С. Книженко, Ю. Кричун, О. Кузніченко, А. Мота, Т. Савчук, В. Сандул, Т. Фоміна.

Однак, як було зазначено, проблематика методології матеріальної відповідальності військовослужбовців є малодослідженою та потребує системного розгляду.

Метою статті є висвітлення загальних положень методології матеріальної відповідальності військовослужбовців.

Виклад основного матеріалу. В умовах методологічного плюралізму перед висвітленням результатів нашого дослідження варто навести окремі пропедевтичні положення, що були покладені в основу пізнання предмета гносеології.

По-перше, ми розглядаємо методологію як сукупність гносеологічних засобів, що дають змогу розкрити зміст відповідного правового явища чи процесу (у нашому разі дають можливість надати правову характеристику матеріальної відповідальності військовослужбовців). Ми не беремо до уваги можливий інший бік методології, а саме вчення про цю сукупність гносеологічних засобів (особливо з огляду на відсутність єдності вітчизняних науковців щодо цього питання).

По-друге, ми розглядаємо структуру методології як єдність трьох складових частин, а саме принципів пізнання, методологічних підходів та методів. При цьому методи є однаковими для усіх наук (загальнонаукові) та охоплюють логічні способи пізнання, зокрема аналіз, синтез. Саме тому у дослідженні ми перш за все охарактеризуємо саме методи пізнання матеріальної відповідальності військовослужбовців як правового інституту.

По-третє, ми цілком поділяємо висновок А. Кучука про відсутність власне правничих підходів та методів. «Всі методи, які застосовуються для пізнання правових явищ, використовуються й іншими гуманітарними науками» [3, с. 85]. Цієї ж думки дотримується М. Костицький, відзначаючи, що юридична наука «не має власне своїх методів пізнання чи методологій. Вона запозичує як методи і методології інші вже отримані й розроблені системи знань, теорій, концепцій» [4, с. 12-13].

Таким чином, як ми зазначили, будь-яке наукове дослідження, у тому числі у царині права, може

здійснюватися лише через використання логічних методів пізнання. Зазвичай йдеться про необхідні логічні методи аналізу та синтезу. Ці прийоми є протилежними за своєю сутністю, передбачаючи розчленування досліджуваного явища чи предмета на складові елементи або, навпаки, з'єднання цих частин. Ці гносеологічні інструменти дають змогу виокремлювати ознаки досліджуваних предметів та явищ, формулювати дефініції відповідних понять та категорій. Без цих методів стало б неможливим навести визначення поняття «матеріальна відповідальність військовослужбовців», з'ясувати характерні риси цього явища правової дійсності.

Не можна також не згадати абстрагування та узагальнення (що дають змогу не враховувати несуттєві ознаки предмета чи явища, формулювати висновки щодо останніх), а також дедукцію та індукцію як протилежні методи отримання інформації на підставі певної сукупності вихідних даних.

За допомогою зазначених логічних засобів можна отримати узагальнені знання про інститут матеріальної відповідальності військовослужбовців, з'ясувати особливості цього різновиду юридичної відповідальності, сформулювати висновки та положення, що складають наукову новизну.

Загальними для наукового пізнання є також принципи, яких повинен дотримуватися дослідник. Особливої важливості ці основоположні ідеї набувають у гуманітарній сфері знань, у тому числі у правознавстві. Обумовлено це тим, що для гуманітарних наук іманентний плюралізм теорій, які застосовуються для інтерпретації суспільних явищ. Так, у правознавстві можуть існувати різні типи розуміння права, які визначають особливості сприйняття правових явищ. При цьому важливим є те, що у межах різних теорій як право сприймаються різні явища. Так, зокрема, за юридичного нормативізму як право розглядається суто воля публічної влади, оформлена у прескриптивний текст (без цього тексту не існує права). Кардинально іншим є сприйняття права за природного типу розуміння права, відповідно до якого, якщо прескриптивний текст не відповідає вимогам справедливості чи принципу верховенства права, він не набуває правового характеру, не є правом (використовуючи термінологію соціологічної школи права, зазначаємо, що він є «мертвим» правом). У контексті нашого дослідження не можна не згадати про теорію позитивної та теорію негативної юридичної відповідальності, що по-різному тлумачать сутність досліджуваного феномена.

Загалом можна виокремити такі основоположні засади наукового пізнання, як повнота та

всебічність, а також об'єктивність. При цьому, на нашу думку, означені принципи як складові частини методології є тісно пов'язаними, оскільки отримати максимально повні знання про предмет дослідження можна шляхом урахування не тільки тих фактів і положень, що підтверджують гіпотезу науковця, але й тих, які вказують на прорахунки, прогалини у його пізнанні. Науковець має навести обґрунтування власної позиції, проаналізувавши усі ці положення та зазначивши їх спростування.

У контексті матеріальної відповідальності військовослужбовців варто відзначити неможливість застосування повною мірою положень теорії позитивної юридичної відповідальності, навести аргументи щодо віднесення/невіднесення норм про цю відповідальність до системи трудового права тощо.

Важливою складовою частиною методології щодо спрямованості отриманих результатів наукового дослідження є методологічний підхід. Ми цілком підтримуємо інтерпретацію цього поняття вітчизняним науковцем І. Сердюком, який вважає, що методологічний підхід являє собою «єдність філософського (світоглядного), теоретичного і методологічного знання, що постулює загальну стратегію дослідження; відбір досліджуваних фактів та інтерпретацію його результатів і з урахуванням визначеного ракурсу досліджуваного об'єкта різняться за своїм змістом» [5, с. 57]. Як бачимо, підхід є тим фактором інтенції дослідника.

Одним із перших підходів, що має бути використаний під час пізнання матеріальної відповідальності військовослужбовців, є системний. Він спрямовує дослідника на з'ясування місця цієї відповідальності серед різновидів юридичної відповідальності, матеріальної відповідальності, їх загальних ознак та особливостей досліджуваного явища.

З огляду на те, що будь-яка юридична відповідальність є обмеженням певних прав людини, що має здійснюватися у чітко визначених законом випадках та порядку, важливим є чітке розуміння суб'єкта відповідальності за вчинення матеріального проступку, що обумовлює необхідність використання герменевтичного підходу, який дає змогу з'ясувати зміст поняття «військовослужбовець» та визначити коло осіб, які можуть бути притягнені до досліджуваного виду матеріальної відповідальності. Окрім того, цей підхід дає можливість встановити зміст явища, що позначається терміносполукою «матеріальна відповідальність військовослужбовців».

Оскільки юридична відповідальність передбачає вжиття до винної особи заходу відповідальності, що закріплений у санкції юридичної норми, важливим є встановлення домірності та адекватності тих видів і меж відповідальності, що передбачені чинним законодавством. Окреслений аспект дослідження значною мірою пов'язаний з аксіологічним підходом. Типовим прикладом, що підтверджує наведену нами тезу, є відмінність у юридичній відповідальності в межах західної правової культури та державах пострадянського простору (для яких досі зберігаються переважаючий каральний аспект юридичної відповідальності та спрямованість на «загальну превенцію» переважно через «заякування»). Аксіологічний підхід дасть змогу розкрити змістовний аспект матеріальної відповідальності військовослужбовців.

Принципи об'єктивності наукового пізнання, повноти та всебічності обумовлюють використання також історичного підходу. Застосування гносеологічного потенціалу цього елемента методології дає можливість розкрити генезу правового регулювання суспільних відносин щодо притягнення до відповідальності військовослужбовців за матеріальні проступки. Цілком слушною є така оцінка цього підходу вітчизняною авторкою Я. Биковою: «недостатнє використання історичного методу під час вивчення суспільних інститутів значно зменшує потенціал будь-якої науки. Без звернення до історичного пояснення сутності права й держави юриспруденція не може всебічно досягнути процеси виникнення, становлення, розвитку та вдосконалення державно-правових явищ. Інакше кажучи, без історичного відтворення правового життя суспільства неможливе його повноцінне осмислення» [6, с. 100].

До того ж завдяки застосуванню цього підходу можна зрозуміти тенденції правового регулювання досліджуваного правового інституту та з'ясувати перспективи розвитку.

Висновки. Таким чином, недостатнє дослідження проблематики матеріальної відповідальності військовослужбовців та необхідність підвищення боєздатності військових підрозділів Збройних сил України через посилення дисципліни є тими чинниками, що обумовлюють актуальність гносеології цієї проблематики та розроблення гносеологічних засад. Правильний вибір методології пізнання матеріальної відповідальності військовослужбовців є підставою для отримання об'єктивних результатів, що будуть всебічно висвітлювати це явище правової дійсності.

Література

1. Кельман М. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01. Київ, 2013. 35 с.

2. Кучук А. Основи теорії правового поліцентризму : монографія. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ ; Ліра ЛТД, 2017. 312 с.

3. Кучук А. Феномен правового поліцентризму: загальнотеоретичний і методологічний аспекти : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01. Дніпро, 2017. 435 с.

4. Костицький М. Логіка як методологія наукового пізнання (зокрема в правознавстві). *Філософ-*

ські та методологічні проблеми права. 2014. № 1. С. 3-13.

5. Сердюк І. Інтерпретація поняття «методологічний підхід» у сучасній правничій науці. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2018. № 4 (97). С. 52-58.

6. Бикова Я. Історичний підхід у сучасних процесах пізнання права. *Актуальні проблеми політики.* 2011. Вип. 44. С. 95-102.

Бобров Д. В.,

здобувач

Міжнародного університету бізнесу і права